

גורל אֵלֶּיךָ - הקדמה לאור

החלק הזה כולל פרשת שמות, ובו פרשת עינוייהם וסבלותיהם של בני ישראל בראשית עלותם כאומה על במת ההיסטוריה העולמית. עלת בגורלו של הספר הנוכחי לצאת לאור בימי דמים ועינויים, ושוב בני ישראל נאנחים תחת סבלותיהם האיומים.

אך נהיה חוטאים לאמת אם נשווה את שכרנו בימים אלו, לצער שנצמקרו בני ישראל במצרים. הנחש הקדמוני גדל ונתפתח במשך שלושת אלפים שנה. לרשות עמלק ושותפיו עומדים כל כלי המדע להשחית ולהשמיד ולאבד. בחרי-אף וללא שבעה הסתערו פראים, ממאים וזדים על בני עמנו שבאירופה לגדוע אותם מן החיים, כאיש כאשה, כסב כעולל.

אנו, שבדרך גם ניצלנו ממבול-הדמים האירופאי שנשפך על העולם כולו ועל עמנו שבעים ושבעת, נתקיים בנו: "ויקוצו מפני בני ישראל", אף "וימרדו את חייהם". מניע ללכותינו הד דברי משה רבנו אוהב ישראל: "למה הרעתה לעם הזה?" ואזנינו קשובות לתחינת נעים זמירות ישראל: "למה ברחוק תעמוד?"

אין אנו מבינים לדרכי ההשגחה. "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי". ואנו תקווה שגם בימינו תתקיים תשובת ה' למשה רבינו: "עתה תראה...". ונוכה לראות חיש-מהר ובקרוב בימינו את ישועת אלהינו, ומי שאמר לעולמו די, יאמר לצרותינו די, והרשעה כעשן תכלה, והשוכן בשמים ירים קרן עמו, ונגיל בפריחת תורתנו הקדושה ובמשוש ארצנו הבנויה בקודש, בשוב ה' את שיבת ציון.

בְּסֵפֶר אֲנִי
קָדְלָהּ קָ
עֵד מִלֵּא
אֵתָה. צִדִּי
אֲנִישִׁים וְהָשׁ
הָהָה, לְדָמִי
דְּמִי בְּיָדִי
הָהָה, לְיָשִׁיב
מִי יִמְלֵל לָהּ
וְעָתָה תִּרְמָן
בְּלֹא הַפְסֵד
הַרְוֵנִי פִּילִי
רוֹמְנֵה
גְּדוֹל שְׁבָרִים
אֵתָה ה' עֵד
מִצְבֹּתֶיךָ

Rav Menachem Mendel Kasher
Torah Sheleimah – Intro to SHemos

The sacred work [of compiling this volume] was completed on the third day of the third month (3rd Sivan = May 25th), 1944.

This volume includes Parshat Shemot, in which is recorded the suffering and the oppression of the children of Israel when they first entered as a people upon the stage of world history.

It is the fate of this present edition to be published during days of blood and suffering, when the children of Israel are again groaning under their fearful oppression.

But we would be unfaithful to reality were we to equate our torment in these days with the anguish that was experienced by the children of Israel in Egypt. The primal serpent has grown and expanded over the last three thousand years; in the service of Amalek and his allies stand all of the tools of technology to eradicate, annihilate and destroy. With furious anger and without ever being sated, the savage, the unclean and the wicked have laid siege to our people in Europe, severing them from the source of life: women together with men, the old with the very young.

For those of us who by miraculous means have been saved from the torrent of European blood that has been poured upon the entire world and upon our people sevenfold¹, in us has been established: "They became sick because of the children of Israel"², such that "it made their lives bitter"³. An echo of the words of Moshe Rabbeinu, the lover of Israel, reaches our hearts: "Why have you made things so bad for this people?"⁴ And our ears are attuned to the plaintive cry of David⁵: "Why do you stand from afar!"⁶

We do not understand the ways of providence. "For my thoughts are not your thoughts nor your ways mine"⁷. But we do hope that in our days will also be established Hashem's response to Moshe Rabbeinu: "Now, see..."⁸, and that we will merit to see quickly and soon our God's salvation. Let He who said to His world, "Enough!"⁹, say to our sorrows, "Enough!" May wickedness dissipate like smoke and may the one who dwells in the heavens raise up the horn of his people. May we rejoice in the blossoming of our holy Torah, and in the joy of our land, rebuilt in holiness, when Hashem returns the captivity of Zion.

בְּכָה אֲבָקָה מֵר

בְּכָה אֲבָקָה מֵר עַל חֶרֶבֶן עִיר־מוֹלֶדֶתִי וְרָשָׁה,
קֹהֵלָה קְדוּשָׁה שֶׁל שְׁשִׁים רְבּוּא נִפְשֵׁי־יִשְׂרָאֵל –
עִיר מְלָאָה חֲכָמִים וְסוֹפְרִים, וְהַתּוֹרָה מוֹרָשָׁה יְלָה,
אֲהָה, צְדִיקִיָּה וְחִסְדִּיָּה, תְּמִימִיָּה וְקְדוּשָׁיָה,
אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, יְשִׁישִׁים וְטָף, גִּשְׁרָפוֹ וְגִבְרָתוֹ וְגִשְׁחָטוֹ –
הֵה, לְדָמִים אֲשֶׁר נִשְׁפְּכוּ בָּמִים,
דָּמֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנוֹתָיו, הִטְהוּרִים וְהוֹכִים!
הֵה, לְיִשִּׁיבוֹת, בְּתִירֵה־מִדְרָשׁ וּבְתִירֵה־חֲסִידִים עַל רִבְבוֹת לִוְמָדִיהֶם!
מִי יִמְלֹל תַּפְאֲרֹת גִּדְלָתָהּ וְהוֹד קִדְשָׁתָהּ,
וְעֵתָה גִּרְמָסָה וְנִהְרָסָה בְּגִלְד־רָשָׁעָה!
בְּלֹא הַפּוֹטוֹת אֶקוֹנֶן עַל חֵלְלֵי בֵּית עַמִּי,
הַרוֹגֵי פּוֹלִין, רוֹסִיָּה, אֲשֶׁכְנֹנ, צָרֶפֶת, בִּלְגִיָּה, הוֹלָנְד, לִיטָה וְלִטְבַּיָּה,
רוֹמָנִיָּה וְאוּגָרִיָּה –
גָּדוֹל שִׁבְרֵנוּ, עֲצָמוֹ מִכְּאוּבֵינוּ, רַבַּת אִמְלֵלָנוּ:
אֲתָה ה' יִדְעֵתָ בָּלָם!
מִצְבַּת־זָכְרוֹן, מִנְחַת עֹגִי, מִנְחָה לְזִכְרֵךְ קְדוּשִׁינִי.

Bitterly shall I weep for the razing of Warsaw, the city of my birth,
A sacred community of sixty myriad souls of Israel –
A city filled with wise men and scribes, for the Torah was its inheritance,
Woe for its righteous, its pious, its pure and its holy,
Men and women, the elderly and the infants are burned, cut down and slaughtered –
Woe for the blood that flows like water,
The blood of the sons and the daughters of Israel, the pure and the blameless!
Woe for the yeshivot, the study houses and the hasidic institutions with their myriad students!
Who can relate the glory of its greatness or the splendour of its sanctity,
Which is now trampled down and crushed beneath the foot of iniquity!
Without rest I will lament the slain of my people,
The murdered of Poland, of Russia, of Germany, of France, of Belgium, of Holland, of
Lithuania and of Latvia, of Romania and of Hungary –
Great is our agony, powerful is our pain, enormous is our grief:
You, Hashem, know all of it!
This memorial monument, this paltry tribute, is dedicated to the memory of our slain.

In Memoriam

This volume of *Torah Shelémah* is the first to appear when my revered father-in-law, Rabbi Menahem M. Kasher, is no longer with us, to see with satisfaction another part of his monumental structure in its finished form. On 27 Heshvan 5744 (November 3, 1983) he was taken from this life to his eternal reward.

However we measure greatness in Torah learning and erudition, he was one of the most illustrious scholars of our time. He was a virtual phenomenon: a dynamic, inexhaustible source of creativity and achievement.

His birthplace was Warsaw, Poland, in the heart of the chassidic movement of Ger. In that East European matrix of vibrant, living Judaism he grew, to be educated and influenced by the Talmudic giants of that unforgettable, irretrievable time and place in Jewish history. He went on to a singularly fruitful career that spanned over seven decades and produced thirty-eight volumes of his lifework, *Torah Shelémah*, as well as a shelf-ful of other scholarly works.

The idea and the plan of *Torah Shelémah* ripened early in his life: a vision of a new, organic unity between the Written and the Oral Torah – by showing in a unique way what the first meant to the second. For every sentence, every phase – indeed every word – of the Five Books of Moses he would gather every passage of interpretation and commentary to be found in the vast literature of the Oral Torah; and this material he would arrange in proper order. Then one could see before him, in full, what any given words of sacred Scripture meant to the immortal Sages of Talmud and Midrash, in their focused, continuous study of the Hebrew Bible over a period of two thousand years.

It was an architectual conception; and architectually, he set the foundations well. The very first step was to prepare files: one file for each verse of the Five Books of Moses. Into these files went the myriad passages of Talmud and Midrash as he gathered them, with references and indications for further investigation and study.

To the very last verse of the Written Torah, these precious files are held at *Béth Torah Shelémah*, the scholarly institute he founded and directed until the end of his life. A considerable amount of research and editorial preparation must yet be done for each further volume; but the solid base is there: the legacy of a man whose impassioned single-minded dedication to his mission in Torah was so unique in our age.

נועם יב עמוד שלח

הרב מנחם מ. קשר

בענין תנאי בנשואין •

לכבוד הרב וכו'.

קיבלתי מכתבו וכמה דברים בהם, תמוהים מאד. כדי להבהיר הענין אציע בקיצור השאלה העומדת לפנינו. בשנת תרמ"ד יצא רב רפורמי בפריז בהצעה להחזיר אשת איש לעלמא בלי גט אם נתפרדו בערכאות, והביא מגמרא גיטין כח.

• במערכת „נועם“ נתקבל המכתב דלהלן :

מדינת ישראל

משרד הדתות

ב"ח ירושלים, י' באדר תשכ"ח, 10 במרץ 1968. מס' 7/10

לכבוד מערכת „נועם“.

א. ג.

הנדון : תנאי בנשואין

הגיעה אלינו שמועה שבמערכת שלכם נתקבל בשעתו מכתב מהרב ד"ר יחיאל יעקב וינברג ז"ל, בו הוא חוזר מדבריו בענין תנאי בנשואין שכתב בהקדמה לס' „תנאי בנשואין ובגט“, כמו כן, נודע לי שהרב מ. קשר כתב תשובה ארוכה על דברי הספר הנ"ל.

אם כן הדבר, רצוי מאד שתפרסמו העתק מהמכתב הנ"ל ודברי החקירה של הרב קשר בגידון — בקונטרס „נועם“ העומד להופיע בזמן הקרוב. אודה לכם אם תקבל מכם תשובה בגידון.

בכבוד רב

הרב דב כץ

מנהל בתי הדין

בהתאם לבקשתו של הרב דב כץ שליט"א, וכפי שהודיע לנו בע"פ הבירור נוגע הלכה למעשה. אנו מפרסמים בזה את תשובתו של הרב מ. קשר שליט"א לרב

גם הנשים שאינן נישאות ע"י תנאי בקדושין ימנעו מלקבל גט, וצדקו דברי הב"ד של הרבנים בלונדון בראשותו של ר"ג אדלר, כי מספר הקלקולים אשר יצא מזה יהי יותר גדול מהתיקונים, וההפסד מרובה על השכר (את"ב דף ח). וכעין זה כתב במשפטי עוזיאל חאה"ע סי' מד (דף קל"ב): סובר אני לומר שאין זו תקנה אלא תקלה, לפי שעל ידי כך נועיל רק להתיר עגונות אחדות אבל לעומת זאת גרבה מאד מספר העזובות ומתירים לבגוד בנשותיהם בהיתר ובגלוי, ולעזוב בשאט הנפש ובהיתר גמור מבלי שירגישו שום בושה ומוסר כליות כמו שנתבאר, ע"כ.

יב) עוד טעם שגי כתב הרב ד"ר דוד צבי האפמאן ז"ל שהרבה רבנים אחריו כווננו אליו, ח"ל: אך כל רואה יבין וישכיל כמה דקדוקים יש בקדושין על תנאי וכמה זהירות צריך לזה שיהי התנאי קיים לבטל הקדושין, ואם יודמן שנצטרך לעשות קדושין באופן זה, צריך להעשות ע"י רב גדול שהוא בקי היסב בכל הדינים השייכים לזה, ושהוא זהיר בתכלית הזהירות לתקן הכל כדין וכדת, אמנם בזמננו שסדור הקדושין מסור לכל רב צעיר לימים, קרוב לחאי שהקדושין על תנאי לא יסדרו ע"פ כל הדקדוקים שנתקנו ע"י גאוני ישראל. חוץ מזה, רוב פעמים אי אפשר בזמננו לסדר קדושין כאלה כראוי וכהגון, כאשר יראה הרואה בתשובות הנ"ל, התנאי לא יעשה ע"פ משפטי התנאים ובעת הנצרך, וע"פ הדין התנאי יהיה בטל ומעשה הקדושין קיים, והאשה הנשאת לאחר על סמך תנאי כזה — בניה ממזרים גמורים עכ"ל. וכן הגר"א קוק ז"ל הדגיש טעם זה וכן כמה מגדולי ישראל.

המחבר הנ"ל משיב על זה בדברים של מה בכך שאפשר לתקן, ואין הדברים זקוקים לתשובה, כי כל היודע המצב באר"ב בעינים אלה, יודע שאין זה דבר שאפשר לתקן כלל וכלל, ודברי הגדולים הם אמיתיים במאה אחוז.

יג) סוף דבר: לפנינו עומדים כל גדולי ישראל מלפני ששים ולפני שלשים שנה, ועמהם כאלף וחמש מאות רבנים מכל העולם כולו, שאסרו בהחלט קדושין על תנאי באיזה תנאי שיהי, ור' מאיר שמחה ז"ל מוסיף אפילו „תנאים לאלפים“, וכל אשה הנישאת בלי גט כדמו"י היא אשת איש גמורה ובניה ממזרים (מלבד במקרים בודדים שהזכירו בש"ע ואחרונים כשנעשו ע"י ב"ד מומחה), ופסק זה קבלו עליהם כלל ישראל שלא להנהיג תיקונים חדשים בסדר קדושין. ולכן אין מקום לעורר שוב את השאלה הנ"ל שכבר נתבררה ונפסקה ע"י כל גדולי ישראל, ואין להרהר אחריהם.

a satisfactory method of conditional marriage.⁸² Yet in the end, blaming ill health, Weinberg was unwilling to involve himself in any serious discussion of Berkovits's proposals, or of conditional marriage in general. This is another example of his reluctance to chart new halakhic ground independently.⁸³ As with all great

⁸² Weinberg's approval of certain types of conditional marriages and his belief that halakhists should continue work in this area are seen in his letter to R. Leo Jung, dated 19 June 1957. In the questionable letter to R. Menahem Kasher (see next note), Weinberg explained that his sympathetic attitude towards Berkovits's endeavour was due to his being unaware that the issue had already been the focus of a major dispute in the United States between the Orthodox and the Conservative rabbinates, with the Orthodox forbidding conditional marriages.

⁸³ Weinberg's letter is cited by Israeli Supreme Court Justice Moshe Silberg in one of his decisions; see *Piskei din shel beit hamishpat ha'elyon le-yisrael*, 22 (1968), 37-8. Silberg argues that, despite Weinberg's outward refusal to adopt a stance, a close reading of his approbation reveals his identification with Berkovits's position and his strong criticism of those who refuse to explore halakhic ways of solving the modern problems of marriage and divorce. It is worth noting that, according to R. Moshe Tendler, as quoted by R. Leo Jung in an undated letter to Berkovits, R. Moses Feinstein expressed theoretical approval of Berkovits's position.

There has been some dispute regarding Weinberg's approbation ever since R. Menahem Kasher, in the midst of a strident attack on Berkovits's book ('Concerning Conditional Marriage' (Heb.), *No'am*, 11 (1969), 338-53), published a letter from Weinberg in which the latter expressed regret over writing this approbation. Despite Berkovits's claim that this letter was a forgery, Kasher never produced the original. (Berkovits's final statement on this issue is found in his *Jewish Women in Time and Torah* (Hoboken, NJ, 1990), 111: 'I regret to say that my work has not been given serious consideration, and instead all kinds of statements have been made maintaining that my teacher, Rabbi Y. Y. Weinberg, *z.l.*, withdrew the moral support that he gave to the work. I have to declare that in all these statements and rumors there is not the slightest truth.') Although it is impossible for me to offer any definitive evidence that Weinberg's retraction was a forgery perpetrated by Kasher, the following points do not reflect well upon Kasher's credibility.

1. Berkovits's book was originally going to be published in *No'am*, the halakhic annual edited by Kasher, until the latter, presumably because of fear of the religious right, decided this could not be done. The work, with a good portion of it already in print, was then transferred to Mosad Harav Kook which completed publication. These facts are never mentioned by Kasher in his attack on Berkovits's book, in which, by the way, he refuses to mention Berkovits's name, referring to him instead as 'a certain rabbi'. (Soon after Berkovits's book was published, Kasher sent him a letter, a copy of which is in my possession, congratulating him on the appearance of the book!) Nor does Kasher mention the fact that Weinberg's approbation was actually addressed to him, and not to Berkovits (a copy of Weinberg's original letter is in my possession). According to Berkovits, Kasher refused to publish the work without this approbation (interview with Berkovits).

2. A letter (in English) from R. Moses Botchko to R. Leo Jung, dated 31 Dec. 1965, a mere three weeks before Weinberg's death when he was too ill to write personally, reads:

Rabbi Weinberg has received your telegram as well as your letter in connection with the work of Dr. B. However, he is not well at all these days—May the Almighty grant him a Refuah Shelema. He asked me to write to you on his behalf, and to let you know, that he has not changed his mind at all, and he thinks that it is a very good thing, that the work should be printed in the Hanoam, to stimulate the discussion and the clarification on the matter. He asked me, to state it in unequivocal terms, that he stands 100% to his previous mind, and he really does not understand what has made Rabbi Kasher suddenly change his mind, since he wrote to Rabbi Weinberg that he is thrilled with the work.

When, therefore, is Weinberg supposed to have written his letter of retraction to Kasher? Nevertheless, as noted above, there is no *direct* evidence that Kasher forged the letter. The possibility still exists that Weinberg wrote one thing to Jung and another to Kasher. As I have already pointed out, it

talmudists, however, this hesitancy was confined to practical halakhah. In theoretical discussions he had no qualms about rejecting the opinions of earlier scholars,⁸⁴ even the greatest among them, and his criticisms can at times be quite sharp.⁸⁵

In 1961 Weinberg published his first volume of responsa, *Seridei esh* ('Remnants from the Fire'). Although it includes some rabbinic articles he wrote after the war, the bulk of the work consists of his responsa and those of other rabbis concerning the *shehitah* question. In his introduction he explained that for several years he had refused to publish the work, fearing that the institution of *shehitah* might be endangered if its opponents were to learn that there was a halakhist who argued in favour of the permissibility of stunning. It was for this reason that Chief Rabbi Herzog had requested that he should not publish the responsum. However, the great historical significance of the work, the important talmudic expositions it contained, and the need to set the record straight in the face of those who claimed that he had permitted stunning in practice, convinced him that the work should be published.⁸⁶ This volume was soon followed by two more, which combine the responsa saved by Berkovits as well as those he wrote after the war.

TALMUDIC STUDIES

Even though, as mentioned previously, Weinberg was not able to devote himself to modern Jewish scholarship to the extent he would have liked, his training in *Wissenschaft des Judentums* methodologies was manifested in his talmudic studies. Throughout his writings, including those devoted to practical halakhah,⁸⁷ Weinberg continued to stress the importance of using critically established texts and to point out how earlier scholars had been misled by faulty texts.⁸⁸ To this end, he did not

was not unheard of for Weinberg to write different things to different people, although in this case it appears highly unlikely.

⁸⁴ See *SE* iii, p. 27, for Weinberg's formulation of the difference between theory and practice.

⁸⁵ See e.g. *SE* ii, p. 123 and no. 109. See also *SE* i, p. 46, in the note, where Weinberg claimed that his interpretation is obvious to all who know how to read the Tosafists carefully. As Weinberg himself noted, those to whom this interpretation was not obvious included two of the greatest talmudic commentators, R. Samuel Edels and R. Meir of Lublin. For an example of similar self-confidence, see *SE* i, p. 33.

⁸⁶ *Ibid.*, pp. 6-7; letter to Pinhas Biberfeld, dated 8 Apr. 1959; letter of Samson Raphael Weiss to Weinberg, dated 22 Feb. 1960, and Weinberg's reply, dated 28 Feb. 1960. See also his letter in Munk and Munk, *Edut ne'emanah*, 249, that Herzog later agreed that publishing the responsum would not create difficulties.

⁸⁷ I emphasize this because R. David Zvi Hoffmann, despite being Orthodoxy's leading critical talmudic scholar, did not use his *Wissenschaft des Judentums* knowledge in formulating halakhic decisions. Even questions regarding proper texts were not taken up by him in his practical halakhic writings. This is the conclusion of Daniel Gordis, who has written a detailed study of Hoffmann's responsa entitled 'Dialectics of Community, Continuity, and Compassion: The Legal Writings of Rabbi David Zvi Hoffmann and their Philosophical Foundations' (Ph.D. diss., University of Southern California, 1992), 151-2.

⁸⁸ See *SE* ii, p. 263, iii, p. 253, his review in *Hapardes* (Feb. 1953), 26, and his letters in *No'am*, 16 (1973), 160-4.

פרק שני

יבוא הנס מכל מקום

יש השואלים, איך אפשר שהשי"ת עשה לנו נסים על ידי צבא הגנה לישראל בזמן שהעומדים בראש הם אנשים שאינם שומרים דת ישראל? והרי ברגיל נעשו נסים על ידי צדיקים בלבד."

11. מקור דבר זה בשו"ת הרשב"א ח"ד סימן רצו: "ויפדו העם את יונתן ולא מת (שמ"א יד, מה), שאמרו אי אפשר שיהי מזיד, אחר שנעשתה הישועה הגדולה הזאת בישראל על ידו, שאין הקב"ה עושה נס ע"י הרשעים המזידים, ומ"ם עונש שוגג ה' עליו וע"כ הוצרכו לפדותו, בהתרת החרס". וסמך לזה מצינו בע"ז (יח, א): "אי לא איתעביד בה איסורא מיתעביד ניסא, אי עבדה איסורא לא מיתעביד לה ניסא". וכן בברכות נח, א: "[מי] עביד רחמנא ניסא לשקרא". וע"י תענית יח, ב: "ואותו רשע הדייט הוא". וכדברי הרשב"א מבואר ברמב"ן סוף פ' בחוקותי, ובשו"ת הרשב"א המיוחסות להרמב"ן סי' רפ"ח, ובשו"ת הריב"ש סי' קעח.

ולכאורה דברי הרמב"ן והרשב"א תמוהים, שהרי מפורש בקרא שנעשו נסים לאחאב ושאר מלכים אע"פ שהיו רשעים מזידים.

אמנם, באמת דברי הראשונים נכונים מאוד, משום שאין שום דמיון כלל בין מלחמת יונתן עם הפלשתים, לשאר המלחמות שלחמו מלכי יהודה וישראל.

במלחמת יונתן עם הפלשתים מפורש בקרא (שם יד, ו"ג): "זיאר יהונתן אל הנער נושא כליו: לכה ונעברה אל מצב הערלים האלה אולי יעשה ה' לנו [נסא, תרגום יונתן] כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט... ותהי המכה הראשונה... כעשרים איש... ותהי חרדה במחנה... ויושע ה' ביום ההוא את ישראל". מכאן, שיונתן התחיל במלחמה על דעת עצמו, במסירת נפש ובאמונה בהשי"ת, שיעשה לו נס מן השמים. וכן נתקיים. נס אישי באופן כזה וודאי אין הקב"ה עושה נס ע"י רשע מזיד, אבל נס כללי במלחמה להציל את העם מועטים נגד רבים, אע"פ שהמלך הוא רשע כמו אחאב ושאר מלכים, שהם היו המנהיגים והראשים במלחמה, בזה הקב"ה עושה נסים, כמו שאמר ר"ש בן יוחאי: "יבוא הנס מכל מקום". העיקר, שהוא צריך להיות איש גבור חיל ולדעת טכסיסי מלחמה והם צריכים לעשות בדרך הטבע כל מה שאפשר ואז יבוא הנס. כמבואר במכילתא שמות יג, ריש בשלח (מובא בתו"ש שם): "חמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים" - "אין חמושים אלא מזורזין, שנאמר (יהושע ד, יב) 'זיעברו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה חמושים לפני בני ישראל' ואומר (שם, יג): 'כארבעים אלף חלוצי הצבא' ובפי' רבינו בחיי: "חמשים עלו בני ישראל", "ע"ד הפשט, יצאו ישראל ממצרים חלוצים כאנשי הצבא היוצאים למלחמה, ואף על פי שאין ישראל כשאר העמים שיהיו צריכים להזדיין כנגד האויבים - דרך התורה לצוות שיתנהג אדם במקצת בדרך הטבע והמקרה, ואחרי כן יפעל הנס. וכן מצינו שאמר הקב"ה ליהושע (יהושע ח): 'שים לך אורב לעיר

יבוא הנס מכל מקום

התשובה היא, בזמן שעם ישראל בסכנה, כגון בשעת מלחמה, השי"ת עושים להם נסים אפילו ע"י אנשים פורקי עול, כמו שאמר ר"ש בן יוחאי (מעילה יז, ב): "יבוא הנס מכל מקום". ולדעת המפרשים, אנו למדים שתימן, השאלה והתשובה, מן הכתובים.

וכן מצינו מפורש בקרא (מלכים ב, כג) ירבעם בן יואש מלך ישראל ויעש הרע בעיני ה' לא סר מכל חטאת ירבעם בן נבט וגו' הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת וגו' כי ראה ד' את עני ישראל מרה מאד וגו' ואין עזר לישראל. ולא דבר ד' למחות את שם ישראל מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם בן יואש. וברד"ק: לא בשביל תשובה שעשו אלא שריחם עליהם כי ראה עניו, ע"כ. הרי מפורש בקרא שבעת צרה לישראל אם אין גזר דין ח"ו לכלות, הקב"ה מרחם על עמו ישראל ומושיעם ועושה נסים אפילו ע"י איש שעשה הרע בעיניו, וכן ה' בהרבה מלחמות שנלחמו מלכי ישראל ומלכי יהודה בימי בית ראשון.

ובסדר אלי' זוטא פ"ז: אותם העמים שלא מסר הקב"ה לא ביד יהושע בן נון ולא ביד דוד מלך ישראל מסר הקב"ה ביד ירבעם בן יואש, שנאמר (מלכים ב יד): "הוא השיב את גבול ישראל", וכי מה סיבו של ירבעם בן יואש שהוא השיב את גבול ישראל? והלא עובד עבודה זרה היה? אלא משום שלא קבל לשון הרע על עמוס, באותה שעה אמר הקב"ה: אעפ"י שחדור עבד עבודה זרה וגם ראש הדור עובד עכו"ם, אפילו הכי הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב ליתן לזרעם, אתננה בידו של זה.

הרי שזכות מצוה אחת עמדה לו לנצח במלחמה, ולהושיע את ישראל.

מאחריה, ועם מלומדי הנסים והנפלאות למה יצטרכו לאורב? אלא, שרצון התורה בכך, שיעשה אדם בדרך הטבע כל מה שבידו לעשות והשאר יניח ביד שמים. וכן אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כא): סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה. כלומר, חייבים בני אדם להשמר בנפשותיהם ולחכות סוסים וכלי מלחמה, והקב"ה יושיע, כי התשועה לו לבדו יתברך.

משא"כ במלחמת יונתן עם הפלשתים. הוא התחיל במלחמה יחיד, שלא בדרך הטבע כלל, וסמך לכתחילה על נס בלבד, נגד ההלכה שאין סומכין על הנס, ורק צדיק גדול יכול לסמוך על כוחו, למסור נפשו להצלת ישראל. ולזה נתכוון הרשב"א: אין הקב"ה עושה נס "כזה" ע"י הרשעים המזידים, אבל הנסים שנעשו למלכי ישראל במלחמתם, עשה הקב"ה לעם ישראל, אפילו אם המלך והמנהיג של המלחמה ח"י רשע כמו אחאב. ואין שום קושיא מפסוק הנ"ל על דברי הרשב"א.

בס' ברכת הארץ דף כד: מביא מס' ערבי נחל: הא דאין הקב"ה עושה נס שלא בדרך הטבע, זולת למי שצדקותיו חמה ג"כ חוץ להטבע, זה דוקא בחו"ל אבל בא"י מצינו שלפעמים היה עושה הקב"ה נסים מפורסמים לישראל אף בעת שלא היו ראויים לכך.

אחת המלחמות והבולטת ביותר ודומה למלחמת ששת הימים היא מלחמת אחאב עם ארם במלכים-א פרק כ: בן-הדד מלך ארם עלה עם חיל כבד מאוד להלחם על ישראל, ואחאב מלך ישראל כאשר "פקד את כל העם, כל בני ישראל שבעת אלפים", הי' כמעט, מוכן לקבל עליו עול מלכות של ארם ולהכנע לפניו לכל אשר יצות, ברגע הקריטי בא נביא ה', מיכיהו מן ימלה, ואמר לאחאב, שכל ההמון הזה של ארם יתן ה' בידו. וכן הי', שהשי"ת עשה לו נס ומסר רבים ביד מועטים 'והכה בארם מכה גדולה'. ושם מסופר: בשעה שהנביא אמר לאחאב שינצח במלחמה: 'ויאמר אחאב, במי? ויאמר, כה אמר ה': בנערי שרי המדינות, ויאמר: מי יאסור המלחמה? ויאמר: 'אתה'. וברד"ק: "ולמה שאל אחאב, מי יאסור המלחמה - ומי יאסור אלא הוא, שהיה מלך? אלא, לפי שהי' עובד ע"ז, והקב"ה עושה עם ישראל נס, חשב אחאב שלא יעשה הקב"ה הנס אם יהיה שם הוא, לפי שהוא עובד ע"ז לפיכך שאל: מי יאסור המלחמה? ויאמר: 'אתה'. וכ"כ אברבנאל: "כי ראה אחאב שלא יעשה השי"ת נס כזה למסור רבים ביד מועטים כי אם ע"י עבדיו, הנו שואל כמסתפק: מי יאסור המלחמה? אולי לרשעתו לא יחפוץ שהוא יאסור המלחמה". ובמלכים שם, נאמר שלתשובת השנה שוב עלה ארם למחלמה עם ישראל ושוב עשה הקב"ה נס 'ויכו בני ישראל את ארם מאה אלף רגלי ביום אחד'. הרי לפנינו, לפי הרד"ק והאברבנאל שהשאלה והתשובה הנ"ל מפורשות בקרא, שבזמן מצוקה השי"ת עושה נסים להציל את עמו, אפילו על ידי רשע כמו אחאב.

וראי' ברורה לדברי הרד"ק, שלהציל כלל ישראל עושה הקב"ה נסים אפילו לרשעים, וכ"ש ע"י רשעים, יש להביא מתנחומא כת"י (מובא בתו"ש בראשית ז, א):

"כתיב (מלכים-ב ז, יט) 'ויאמר אלישע... כה אמר ה', כעת מחר סאה סלת בשקל... ויען השליש... ויאמר, הנה ה' עושה ארובות בשמים יהיה כדבר הזה?' אמר רבי יהודה הלוי ב"ר שלום, אמר להם: לדור הזה, הרשע, שמעשיהם דומים לדור המבול, שכתוב בהם: 'וארבות השמים נפתחו' (בראשית ז, יא) הוא עושה נסים?! אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה למדת קטגוריא על בני, 'ויאמר: הנך ראה בעיניך'. מה עלתה לו? 'וירמסו אותו העם בשער'."

כאן אנו שומעים על גודל העונש למי שמלמד חובה על עם ישראל ואינו מאמין שהשי"ת עושה נסים גם לדור של רשעים. ואם אחאב, שהיה עובד ע"ז ודורו ע"ז היו (ירושלמי פאה פ"א ה"א), כן, על אחת כמה וכמה בדורנו אנו שבה אין בני ישראל עובדים ע"ז כלל וההצלה היתה בשביל העם כולו, שכולל בתוכו יותר

ממאה רבבות שומרי תורה ומצוות, וודאי שהקב"ה עשה להם נסים.

לפי המבואר במקרא ה' אחאב עובד ע"ז לחכעים, מסית ומדיח וידיו מלוכלכות בדם נבות היזרעאלי, ובדם נביאי האמת, שאשתו הארורה איזבל הרגה והוא לא מחה, והוא גר עם איזבל הנכריה שלא נתגיירה, כמ"ש הרלב"ג, שהיתה אדוקה בעבודת הבעל ו"הוא הלך ועבד את הבעל שהיתה עובדת לו, והשתחוה לו ואחר זה בנה מזבח לבעל בבית הבעל אשר בנה בשומרון ועשה אשרה לבעל". וד' מאות וחמשים נביאי הבעל הביאה מצידון ואוכלים על שלחנה, וחז"ל מרבים לספר על כל מיני עבירות ותועבות שעשה אחאב ולפמ"ש המפרשים הוא ה' בבחינת ידע את קונו-רבונו ומתכוון למרוד בו, ואמרו שאין לו חלק לעוה"ב, ודרשו עליו (סנהדרין לט, א) את הפסוק: 'ובאבוד רשעים רנח' ובתענית כח, א דרשו על ירבעם בן נבט וחבריו, ושם רשעים ירקב.

לפי שיטה זו ה' אחאב הפושע הגדול ביותר בין המלכים שבבית ראשון, ובכל זאת כשה' עם ישראל במלחמה בצרה גדולה נעשה נס על ידו, א"כ בזמנינו אנו על אחת כמה וכמה שראוי ה' צה"ל מכל תבחינות, שהשי"ת יעשה נסים על ידו.¹²

12. ויש להביא רא' אלימלך להנ"ל שהקב"ה לפעמים עושה נסים להצלת ישראל אפילו על ידי דרכים שאינם מובנים לנו, כי אנו רואים בפורים שהנס בא על פי דרכי הטבע, שהלכה אסתר המלכה לאחשורוש לבקש על עמה כמבואר במגלה טו. שלא כדעת עד עכשיו (נבעלתי) באונס ועכשיו (מכאן ואילך) ברצון, וכאשר אבדתי אבדתי כשם שאבדתי מבית אבא, כך אובד ממך. פירש"י: אסורה אני לך דאשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה וברצון אסורה לבעלה, ובתוס' שם שמדכי לא גירשה לפי שכל מעשה הגט צריך עדים וה' ירא פן יתפרסם הדבר למלכות. ובגמ' סנהדרין עד: והרי אסתר בפרהסיא הואי, (ונבעלה לנכרי ולא מסרה נפשה לקטלא), אמר אביי אסתר קרקע עולם היתה, ועיי"ש בתוס' ד"ה והא, ודברי הגמ' בסנהדרין וחי' הר"ן שם אחר שאפשר לאונסה בע"כ מה תועיל אם מוסרת להריגה, עיי"ש. וכן מ"ש בתו"ש פ' לך פי"ב אות קמה בביאור. ראה ג"כ במדרש אסתר רבה פ"ו: אמר אפשר לצדקת זאת שתנשא לערל, אלא שעתידי דבר גדול שיארע על ישראל, ועתידים להנצל על ידיה.

ולפי"מ דמבואר במדרש אסתר רבה (פ"א, א, עיי"ש במפרשים ובר"ל) נמצא שדריוש בנו של אחשורוש ואסתר (ויק"ר פי"ג), הוא שנתן הצו לבנות את בית המקדש אחרי שאחשורוש הפסיק את בנינו. והמגילה הרי נאמרה ברוח הקודש ואסתר נחשבת בין ז' נביאות (מגילה יד.), ובודאי עשתה הכל כדן וכהלכה כמו שצוה עלי' מרדכי, והוא עשה ע"פ הסנהדרין שדנו על זה והתירו.

ר' אליעזר מגרמישא בספרו שערי בינה מובא במנות הלוי לר"ש אלקבץ בקרא באסתר ד, טז, כותב: כאשר אבדתי אבדתי, דענין תענית ג' ימים לכפר ג' עבירות גילוי ערוות דעד עכשיו באונס ועכשיו ברצון ונאסרה למרדכי, וש"ד שהתן נהרג ע"י המן, וכותלי דחזירי בסעודת אחשורוש, ור"ש אלקבץ מוסיף שיש באכילה עם הנכרי שמץ דבר ע"א, והתירו כדי להציל הכלל ישראל, ואחרי כל זה היתה צריכה לנסים מן השמים שה' עטופים בדרכי הטבע.

וביאר ענין זה ע"ד מהותו של המלך אחאב ראה לקמן פט"ז.

1234567

ומצינו שלא רק שעושה נסים לעם ישראל ע"י אנשים פושעים, אלא לפעמים מצינו שהתשועה במלחמה באה על ידי עבירה ממש, כמו שאמרו בגמ' הוריות (ד"י): ארנב"י גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה שנאמר תבורך נשים יעל אשת חבר הקיני וכו' (שופטים ח כד), אר"י שבע בעילות בעל סיסרא באותה שעה וכו', ופירש"י ואם לא יעל, הרי הרשע הזה בא ומאבדן כו'. ומבואר שגדולה עבירה לשמה להצלת עם ישראל במלחמה.

בספר דברי סופרים להגה"ק ר' צדוק מלובלין זצ"ל בליקוטי מאמרים דף קפו כותב: והנה מרדכי ידע את כל אשר נעשה, ואז"ל ברוח"ק כו', ידע כי רצון הש"י להשתדל לטובת ישראל, אפילו נגד רצונו, וכידוע המשל ממלך שכעס על בנו ומ"מ נחנה מי שמקדו (ב"ב י:), וע"כ חשב לתפוס מדתו של המן לבוא בעקיפין להצילם, ושלח לאסתר לבוא לפני המלך אשר לא כדת, דבגלוי עריות יהרג ואל יעבור, ואף דאמרו בס"פ בן סורר ומורה קרקע עולם שאני, זה נלמד אח"כ מאסתר דבאמת לא הי' איסור, אבל הם לא נתברר אצלם עדיין הלכה זו, וע"כ לא רצתה אסתר תחלה, וגם אח"כ אמרה שהוא לא כדת, אבל נתרצית לעשות שלא כדעת ולאבד אף עולם הבא בשביל הצלת ישראל, וזה פירוש כאשר אבדתי ר"ל בעוה"ז שנטמעה בין העמים, אבדתי בעוה"ב ג"כ ח"ו, ומרדכי ג"כ לא הי' מבורר אצלו עדיין דבר זה דקרקע עולם שאני וע"כ נאמר דלבש שק היינו לבוש גרוע וגס, כו', וגבי אסתר הי' היתר ומצוה גדולה באמת רק לפי מחשבתו הי' עבירה נקרא לבוש שק שאין לבוא בו אל שער המלך מלכו של עולם כו'. ועיי"ש דף קסב.

ובמק"א כתבתי לבאר הסוגיא במגילה טז: וגדול לרוב אחיו, ולא לכל אחיו, מלמד שפרשו ממנו מקצת סנהדרין, בגמ' אינו מבואר הטעם ורש"י מפרש שהטעם על פי דברי ר' יוסף שנאמרו בסמוך, א"ר יוסף גדול ת"ת יותר מהצלת נפשות, כלומר שיש לסמוך על הנס אפילו בשעת סכנה, ונ"ל שר' יוסף בא לפרש טעמים של מקצת סנהדרין, שחלקו לכתחלה על מרדכי ורוב סנהדרין בדרכי החצלה. [ומה שהביא ר' יוסף מקרא דנחמיה מבואר שם שכן מצאו כתוב, וי"ל שזה הי' כתוב על ידי א' ממקצת סנהדרין], אבל המגילה שנכתבה ברוח"ק הדגשה "לרוב אחיו", לאשמעין הלכה לדורות, במקרה כזה הלכה היא כהרוב. וגם המיעוט מוכרח היה לבטל דעתו נגד הרוב. וכמו שעשה מרדכי, שהצלת נפשות גדולה ואין סומכין על הנס. ונשאר רמז לדעת מקצת סנהדרין בזהר ח"ג ער. אסתר לשון סתר, השכינה הסתירה אותה מפני אחשוורוש ונתן לו שידה במקומה, והיא חזרה לזרעותיו של מרדכי, כלומר לא כפשטות הדברים בגמ' ומדרשים וכל הראשונים. וכ"כ במעשה דיעל [ועפ"ז יש לפרש לשון ויק"ר פכ"ג, י: ותכסהו בשמיכה כו' שמיכה שמי מעיד עליה שלא נגע בה אותו רשע. ובהערות מרגלית, ותמוה שהרי המקרא צווח שאותו רשע נגע בה. ולהנ"ל נחא שסובר כמ"ד שידה היתה]. ראה במדבר קדמות להחיד"א ערך יעל. ואכמ"ל.

וכן יש להעיר על הנ"ל מהמבואר בסנהדרין צז, א: ג' דברים באים בהיסח הדעת, וא' מהם משיח. ובתורה שלמה בראשית פל"ח וישב דף 1462 הבאתי מ"ש בשפתי כהן מהר"ם הכהן (ויניציה שס"ה) פ' וישב לח, טו: ויראה יהודה ויחשבה וגו' שמעתי בשם הר"י יעקב ארי"ז ז"ל שקבל מרבותיו, למה היחס והשררה והמלכות של ישראל יהיה על זה הדרך, שהרואה יראה שח"ו יש בו צד ממזרות, וכן ענין בועז שלא הוליד מאשה אחרת, אלא מביתו של עגלון שהיא ממואב, וכבר ידעת מואב מאין בא, ודוד ג"כ אמרו (מדרש מובא בליקוט המכיר תהלים קיח. כה) שנתאוה ושי לאמתו כו' ונמצאת אשתו כו'. ורחבעם ג"כ מנעמה העמונית, אלא שעשה הקב"ה כן כדי להביא מלך המשיח בהיסח

הדעת, כדי שלא יקטרג המקטרג כמו שאמר בזהר כו' ולזה רמזו חז"ל נחש, מציאה, משיח, באין בהיסח הדעת של מקטרג. כו'. א"כ עשה הקב"ה כן, כדי שיסיח השטן דעתו, ויאמר השררה והמשיח לא יבואו אלא מהיחס והקדושה ולא יבוא על זה הדרך, ע"כ. ועי' סנהדרין צז: מדת חדין מעכבת. ובמגיד מישרים פ' ויגש: וכתוב בספרים שהגואל אצל רות לא ידע מהנ"ל. לכן אמר: פן אשחית את נחלתי.

וי"מ שמטעם זה בנין בית שני בא ע"י כורש ע"ז. וכמבואר בשחש"ר פ"ה, ד: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה כל נסים שעשית לי ע"י כורש (עכו"ם) לא היה מוטב לעשותן לי ע"י דניאל וע"י אדם צדיק וכו' עיי"ש במפרשים, והמחברים הביאו רמז מהמבואר בחולין סג. רחם (עוף סמא) וגמירי דאי יתיב אארעא ושריק אתי משיחא.

וב"קול התור" מאת הגה"ק ר' הלל ז"ל תלמידו של הגר"א פ"ב אות קד. כותב: עקבות משיחא, בשביל שני דברים נקראים עקבות, בשביל שבאים קימעה קימעה, ובשביל שכל סגולות הגאולה באות בדרך עקיבין היינו עקיפין, בדרך של סחור סחור כדי שלא יתאחזו בהם קליפות הטומאה ע"כ. ועל פי כל הנ"ל מבוארת עיקר השאלה הנ"ל.

מזה יכולים אנו ללמוד לדורנו אנו, אם אנו רואים שיש גורמים להצלחת העם ולגאולת ישראל, ע"י אנשים הרחוקים מן הדת, יש לנו לומר ע"ז בהדי כבשי דרחמנא למה לך, עלינו לעשות כל מה שנצטוונו בתורה ולקוות שהשי"ת יגמור עלינו הכל לטובה.

פרק ששי

הגיע הקץ מיד נגאלין - ואחרי הגאולה יעשו תשובה

א.

בקשר להשאלה אם תיתכן גאולה, מבלי שישבו בני ישראל תחילה בתשובה, אנו מוצאים שתי שיטות בדבריהם של חז"ל, והכרעה מפורשת בענין זה בדברי הראשונים, ויש מפרשים כי יש שני זמני גאולה, האחד - "בעתה", והשני - "אחישנה". והזמן של "אחישנה" הוא תלוי בעשיית תשובה, והיום - אם בקולו תשמעון - יחיש הקב"ה גאולתנו ופדות נפשינו, אולם אם יגיע עת הפקידה הקבוע מראש ע"י היודע תעלומות, כי אז יגאל אותנו מכל מקום, בלי תנאי והגואל צדק או אלי' יעוררו אותנו לתשובה, והוא ברחמיו יעורר אותנו לתשובה, כדברי הכתוב: "ומל' ה' אלקיך את לבבך" שהוא ימול את לבבינו, ואח"כ יתקיים "ושבת עד ה' א'". כמו שיתבאר להלן.²⁶

26. ראה בספר "לנתיבות ישראל" עמוד 190: מבוארים ומפורטים הדברים הללו, במידה יתירה של הרחבת בירור, באחרונה בדברי גאון המקובלים שבדורנו רבי שלמה אלישיב בספרו הקדוש ("הקדמות ושערים") שער ו' פרק ט': "אמנם התקוה העתידה דכל חמדת ישראל שהם כל היעודים אחרונים דימות המשיח וחיי העוה"ב הנה הם תלויים באמת רק בברית ולא בזכות, והוא ברית אבות וישראל, והברית לא תופר לעולם, וכן אומר רבינו תם, בתוס' שבת נ"ה א' ד"ה ושמואל, דזכות אבות תמה אבל ברית אבות לא תמה, וכן הוא מפורש בתורה בסוף קללות דתו"כ ואף גם זאת כו' לא מאסתי ולא געלתי לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם, והרי מפורש ההבטחה על הברית ישראל שלא תופר אפי' בחטא עבו"ז רחמ"ל, וכמו שמפורש שם בפרשה על פגרי גלוליכם, ואותו הברית הנה הוא גם לכל יחיד ויחיד מישראל בפרט, וכמ"ש הגר"א בפ' נצבים וכנ"ל בדברינו פ"ה ע"ש וכו', דימות המשיח אינו תלוי בזכות ומעשים כלל, וכן שם בסנהדרין צ"ז סע"ב בפלוגתא דר' אליעזר ור' יהושע וכו', ולבסוף שתק ר"א כמו שמבאר שם, והרי הודה ר"א ג"כ לר"י שהגאולה העתידה אינה תלוי' במעשים טובים כלל, וכן כתב הרמב"ן בפ' האזינו שהבטחת הגאולה העתידה אין בה תנאי בתשובה ובעבודה אלא שהוא מובטח לבוא עכ"פ וכו', וכן מורה כמה פסוקים ביחזקאל ל"ו ל"ז מבואר שם כמעט בפירוש שהגאולה האחרונה אינה תלוי' בתשובה ומעשים טובים כלל, והיא בטוחה עכ"פ וכו', והרי לנו מכ"ז כי הגאולה העתידה אינה תלוי' בזכות ומעשים כלל. עכ"ל.

ויש להעיר מדברי הלקח טוב שה"ש דף קא: אחות לנו קטנה, אחות לנו קטנה, נאמר על דור שבאחרית הימים שהיא קטנה שבבנות, נתמעטו חכמים, נתמעטו חצריקים כו', אין לה מעשים במה לתלות בימי הזעם, ע"כ.

ומעתה בדורנו בימות המשיח, שחלק גדול מעם ישראל הוא בבחינת "תינוק שנשבה", א"כ קשה להבין איך בכלל יתכן שיחזרו מעצמם בתשובה, והלא לקהל הדתי אין הכוחות והאפשרויות לבוא אליהם כדי להחזירם בתשובה, והלואי שיפקיעו את עצמם. (ואולי לזה כיוונו במדרש "מאן דהוא בסייפי שמיא, ומאן דהוא בסייפי ארעא וכו'"). ולכן מוכרחים אנו לומר כי הקב"ה בעצמו יעורר אותם לתשובה, בבחינת אתערותא דלעילא כמו שנתבאר לעיל מברי החי' הר"ן: שהשם יקרב את לבם לתורה ולתשובה, מעין זה ראינו במלחמת ששת הימים או משיח ואלי' יחזירום בתשובה.

העריות לעדות, משום דחשוב כמו אנוס משום דיצרו תוקפו, וכמו שכתבו כן תוספות גיטין מ"א: "שכיון שהשפחה משדלתם לזנות חשובים כאנושים", כן "השפחא בישא" (הקדמת תקוני זוהר) של זרם הזמן, שנתנו לה מן השמים שליטה, טרם שתכלה לגמרי ותנדף כעשן, שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו הצעירים לזנות אחריה, הם אנוסים גמורים, וחלילה לנו לדון אנוס כרצון. ובאורי' החיים במדבר יא, י: "שלצד תגבורת הפיתוי ועריבות האיסור יש לדון בו צד האנוס". ובפלא' יועץ אות חוב: ע"פ מה דקיימא לן אומר מותר אנוס הוא ומאחר שדרך איש ישר בעיניו נמצא שהוא אומר מותר ואנוס הוא.

ג. אגרות הראיה אג' קיג: "עכשו כבר אין לנו אותה המינוח הארורה, אשר כל באיה לא ישובו, שהיתה בימים הראשונים". וכן בתבואות שור חידושי מסכת ברכות דף יב: "דבזמן הזה ליכא מינים של חז"ל".

ד. אגרות בקונטרס ישוב משפט (קלויזנברג תרפ"ב): דברי הרדב"ז בתשובה קפ מפורשים, שאפילו מי שסועה בדבר מעיקרי התורה מחמת עינו פטור מעונש, מפני שחושב שמה שעלה בעינו הוא אמת ואם כן אנוס הוא, - והוי אנוס-הלב אנוס גמור לענין התלוי בלב". (מובא להלן עמ' 163).

ה. אגרות הראיה אג' רסו: "כל השנאות כולן וחומרי דיניהן הן רק במי שכבר ברי לנו שקיימנו בו מצות תוכחה, - ואין לנו בדור הזה, ולא בכמה דורות שלפנינו, על פי עדותו של ר' עקיבא (ספרא פ' קדושים), מי שיודע להוכיח".

ו. אגרות הראיה אג' שיא: "וכבר היה בימי עזרא שכמה גדולים וטובים לא רצו ליסד את הישוב בארץ ישראל ונשארו בבבל (יומא ט:), ועזרא לקח עמו את הפסולים (קדושין סט:), שהיו מעשיהם כעורים והיה העולם ראוי להיות נהפך לתל-מלח מפניהם, ומכל מקום גרם הדבר שעלידי צמיחת ישועה זו נבנה הבית השני, שזכינו על ידו לפרסום תורה שבעל-פה והרחבת גזירות חכמים והתפשטות תורה בישראל, כדאיתא בספר היכלות שעיקר הדרה של תורה היה על ידי הבית השני, וכן יהיה בעה"י בימינו "שכשם שאנו מלמדים עליהם זכות מלמטה כך יעמדו פרקליטים וסניגורים מליצי יושר ללמד עליהם זכות מלמעלה" עכ"ל. ויש להוסיף על זה מ"ש בתורה שלמה כרך י"א, בא פי"ב אות שכתב ביאור מה דמבואר תשע פעמים בתו"כ ונכרתה: הנפש, ולא הצבור: וכן במדרשבי"י ובפי' הר"ש משאנץ ויש מפרשים אם הצבור אכלו קדשים בטומאה אינם נכרתים ועוד דגמירי דלא כליא שיבטא וכ"ש צבור. עיי"ש ובהשמטות דף רצד. הבאתי מ"ש הירושלמי סוטה פ"ט משרבו המנאפין פסקו המים המאררין, והיתה האשה לאלה בקרב עמה. בזמן שעמה שלום לא בזמן שעמה פרוצים, ומכאן ראי' לפי' הי"מ בר"ש.

והעוונות, אלא לפי גודלם, יש זכות שהיא נגד כמה עוונות שנא' יען נמצא בו דבר טוב, ויש עון שהוא נגד כמה זכיות, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, ואין שוקלין אלא בדעתן של א-ל דיעות, והוא היודע האיך עורכין הזכיות נגד העוונות" ע"כ. א"כ אין הדבר בידינו להכריע, אלא א-ל דעות הוא היודע לשקול במאזני צדק אם ראויים הם להגאל.

ובשמו"ר פ"א, מב (מובא בתורה שלמה שמות ב, כה, עיי"ש בביאור): רבנן אמרי וירא אלקים שעשו תשובה הבינונים וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה, דכתיב (שיר השירים ב) התאנה חנטה פגיה. וידע אלקים, שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע אלא הקב"ה לבדו, וזה מכוון את לבו וזה מכוון את לבו ועושים תשובה. ואע"פ שעשו תשובה לא יצאו משם אלמלא זכות אבות. מפני שמדת הדין מקטרגת עליהן על העגל שהיו עתידין לעשות, ע"כ. ומבואר שאפילו בזכות הרהור תשובה שאחד בחבירו לא הי' יודע רק אל דעות, הי' להם לזכות לגאולה.

ולפי הנ"ל י"ל שפיר שיש בארץ רוב הראויים לגאולה והמיעוט שאינו ראוי זכה על ידי הרוב, כמבואר לעיל במדרש הנעלם וברד"ק.

ועוד מאחר שהרוב אי אפשר הי' לו לכבוש הארץ ולבנותה בלי המיעוט, לכן אפשר שזכה המיעוט גם לטובת הרוב, בזכות מצות בנין הארץ ומסירות הנפש להגנת העם. ואנו תקוה שבזכות אלה המצות יתעורר בהם רוח של תשובה, ויזכו שבגאולה השלימה ע"י הגואל צדק הם ובניהם יחזרו לדרכי התשובה, כמו שהבטיח הנביא יחזקאל וזרקתי עליכם מים טהורים וכו', אחרי ביאת הגואל"צ.

אך לפי"ז צריך להבין מה שאמרו בגמ' בעתה אחישנה, שאם זכו ועושין תשובה נגאלין מיד, וכמ"ש היום אם בקולו תשמעו, וא"נ שגם בעניני גאולה ההלכה כמ"ש הרמב"ם הנ"ל שהצדיקים ניצולים. למה נשתהו עם ישראל בגלות קרוב לאלפים שנה ולמה לא נגאלו מקודם דורות של צדיקים, בכל המקומות.

וצ"ל דבחינת אחישנה כשזכו זה רק כשרוב בני"י עשו תשובה ולא מיעוט קטן, משא"כ "בעתה", אז י"ל שאפילו מיעוט שומרי התורה ג"כ נגאלין, אמנם רק כשיש מציאות בדרך הטבע, ואם החלק של שומרי תורה לא מספיק, אז נגאלו גם חלק שרחוקים מן הדת כדי לעזור להקמת המדינה ולהגן על העם כולו וכמו שנתבאר לעיל שבדרך הטבע יגאלו. וראה לעיל פ"ג סימן ג.

ידו די השיב" (ויקרא כה, כח), פרושו ואם יראה האדון (חזר אל הקדוש ברוך הוא) כי אין כח בעם לסבול חבלים עוד, ורבו חובותיהם למעלה ראש, ואפס כח הסבל, "והיה ממכרו... עד שנת היובל", שהוא זמן המוגבל לגאולה בעתה, ואז "ויצא ביובל ושב לאחוזתו", כי קץ ישנו אפילו יהיו ישראל רשעים גמורים חס ושלום.

הרי לפניך מבואר בפירושו כי בזמן שהקץ מגיע נגאלין אפי' אין לב"י ח"ו זכויות כלל, והם רשעים גמורים. וכן כתב גם הרד"ק (תהלים קח, ה): "אבל הגאולה על כל פנים תהיה בזמנה, בין זכאים ובין חייבים, אלא שאם יהיו זכאים, יחיש עתה".

וכן כתוב גם בספר "השלום והאחדות" (לר"ח יחיאל שפירא, דרוביטש תרע"ד) בשם האדמו"ר מטשורסקוב זצ"ל, כי גם על אלה שאינם מקיימים מצוות התורה, ורק הזכות שאינם מחליפים דת זו בדת אומה אחרת - בידם, הקב"ה מייחד שמו ואומר עליהם: "אני ה' אלקיהם", וז"ל: "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלקיכם" (ויקרא יט, ב) - זוהי מדרגת הקדושים. "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו אני ה' אלקיכם" (שם ג) - זוהי מדרגת היראים. "אל תפנו אל האילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם אני ה' אלקיכם" (שם ד) - אלו שאין נוטים שכמם לסבול עול התורה והמצוות ואין להם שום קישור עם היהדות, אלא שאין פורשים מן הציבור להחליף ח"ו דת אומה זו בדת אומה אחרת - אפילו כגון דא ג"כ "אני ה' אלקיכם". ובספר גאולת ישראל (להר"א יעלין) עמוד 24 מביא בשם "שארית ישראל" שמפרש הפסוק כמו שכתבתי כאן.

והגר"א כתב בספרו "אבן שלמה" (קמ"ז ותק"ז תיקון כב), כי הגאולה האחרונה תהיה בחדש, אפילו בלי תשובה, וגם על ידי זכות אבות, וז"ל: בכל דור קצים לפי ענין התשובה והזכויות המיוחדים לאותו דור, אבל קץ האחרון לא תלוי בתשובה אלא בחדש, כמו שכתוב (ישעיה מח, א) למעני, למעני אעשה. וגם בזכות אבות. וזה שאומרים "זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה". וזה הקץ לבד נתגלה לאבות.

ובפירוש רמתים צופים על תנא דבי אליהו (פכ"ב אות סו) מסופר מעשה בענין אופן הגאולה, וז"ל: "פעם אחת היה הרב היהודי ז"ל והרב ה' דוד מלעלוב ז"ל בלובלין והיו מדברים בענין הגאולה ובמאמדם בסנהדרין (דף צח) אין הדבר תלוי אלא בתשובה, ויהי כאשר שמע [אדמו"ר מפרשיסחא] הדברים האלה והלך אל השולחן לפני היושבים והי' מונח ספר חומש, וכו' [ואמר אע"פ] שלא יעשו ישראל תשובה, והגואל בודאי יבא, ויפסקו מלדבר מזה ולא אמרו דבר וכאשר ישבו בש"ק זו סביב השולחן לפני הרבי [מלובלין] זלה"ה, ותיכף פתח הרבי בזה הענין, ואמר

בלשונו הק' ככל דברי אדמו"ר שאמר לפניהם בחול, ותמה הצדיק ר' דוד הנ"ל על רוח"ק שלו שידע מה שיאמר הרבי בש"ק וכו', ע"כ. הרי שהחזקה מלובלין וחרה"ק מפרשיסחא זיע"א ראו מראש ברוח קדשם כי הגאולה תהיה אף אם לא יעשו בני ישראל תשובה.

וכע"ז מובא גם בשם הסבא משפולי (שהמשיך דרכו של המגיד) שמופיע כצדיק הדור ^{הגדול} שעל הקב"ה לגאול את עמו אפילו אם מתמהמה בתשובה, והוא טען שאין לו להקב"ה לחכות לכך שישראל יעשו תשובה, מפני שאי אפשר לדור זאת מהם, מאחר שהעם חלש, שבור ורצון, ולכן לא יעשו תשובה לפני הגאולה, כי אינו מסוגל לכך, בגין מצבו המכאיב.

וכן אנו מוצאים בגאולת מצרים, שהפסוק אומר כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות, מדמה את הגאולה העתידה לגאולת מצרים, שהקב"ה היודע את העתידות גאל אותם, אפילו תוך כדי ידיעה מראש כי עתידים הם להכעיסו, וכך שנינו במכילתא דרשב"י (וארא ו): "וירא אלקים את בני ישראל - ר' יהודה בן לקיש אומר: 'וירא אלקים', ראה שעתידין להכעיסו, 'יודע אלקים', שעתידין למרות ולנאץ, אף על פי כן גאלן למען שמו, שנאמר (יחזקאל כ, ט), ואעש למען שמי, לבלתי חלל לעיני הגוים אשר המה בתוכם".

וכן דרשו (בשמו"ר פ"ג, ב): "כי ידעתי את מכאוביו" (שמות ג, ז) - יודע אני כמה עתידים להכאיבני במדבר. כמה דתימא: כמה ימרוהו במדבר, יעציבוהו בישימון (תהלים עח, א), ואף על פי כן איני נמנע מלגאלם".

ובמכדרשב"י דף קעא, א (מובא בתורה שלמה שמות ו, ו): ר' יודן אומר כדאי היו ישראל ראויין לישטף במצרים שהפרו ברית מילה ועבדו ע"ז אלמלא שהביא הקב"ה עצמו בשבועה שנאמר לכן אמר לבני"א אני ה' ואין לכן אלא שבועה. ותו"ש שם ה', מביא מקרא כי יד על כס יה ואומר ואעש למען שמי ובתנחומא שמות יב: וירא אלקים את בני ישראל וגו', ידע הקב"ה שעליו לגאלם למען שמו בעבור חברית שכרת עם האבות. וכן הוא אומר ויזכור אלקים את בריתו. וכך הוא אומר ע"י יחזקאל (יח, כ) ואעש למען שמי. ד"א וירא אלקים שלא היה בידם מעשים שיגאלו בשבילם וכן הוא מפורש ע"י יחזקאל (יחזקאל טז) רבבה כצמח השדה נתתיך וגו', כו', ואת ערום ועריה בלא מעש"ס לכן נאמר וירא אלקים שאין בידם מעשים ליגאל בהן. ראה תו"ש שם אות קצח, מתנחומא, ובמדרש הגדול כאן, ובמדרש תהלים מזמור קז, א, בזמן שהייתם במצרים גאלתי אתכם בשביל שמי כו' לא עשיתי בשביל אברהם יצחק ויעקב עיי"ש.

מזנה להודות על הנס

אמר רב הונא: מצינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שצריך אדם לתן
שבח והודיה לשם על מעשה הנס. מן התורה מנחם דכתיב: וּלְמַעַן תִּסְפֹּר בְּאָזְנוֹ בְּנוֹ
וּבֶן בְּנוֹ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלְלָתִי בַּמִּצְרִים. וְאָמַר: וּלְמַעַן תִּסְפֹּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ.
מן הנביאים-דכתיב: הִסְדִּי ה' אֲנֹכִי תְהִלָּתוֹ ה' וְאָמַר: וְאָמַר: וְאָמַר: וְאָמַר: וְאָמַר:
בָּיִת נִהְיָ וְהוּא הוֹדוּ לֵה', קִרְאוּ בְּשֵׁמוֹ, הוֹדִיעוּ בְּעַמִּים עֲלִילָתוֹ, הוֹדִיעוּ כִּי יִשְׁעוֹ שְׁמוֹ.
מן הכתובים-דכתיב: אֲשֶׁר שָׁמַעְנוּ וְנִרְעָם וְאִבֹּתֵינוּ סִפְרוּ לָנוּ, לֹא נִכְחַד מִכִּינֹהֶם
לְדוֹר אַחֲרֵינוּ מִסִּפְרֵיהֶם תְּהִלָּתוֹ ה' נִשְׁמָח וְנִפְלְאוֹתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה. וְאָמַר: הוֹדוּ לֵה' תִּסְדּוּ
וְנִפְלְאוֹתָיו לְבָנֵי אָדָם.

ורבותי הראשונים וכל כתבי שכליל פסח, הנה לומר פזיז מפורד בודדי
שבח והודיה. וכן ראוי לרבות בהלל והודיה לעושה נפלאות גדולות לבדו. כי לשלם
חסדו על ישראל. וטוב בהן להודיע הנפלאות והנסים שעשה לנו הקדוש ברוך
הוא ברחמי וחסדיו.

והנה בזמננו אנו, שגכיש לראות חסדי השם יתברך וישעו עלינו בהקמת מדינת
ישראל, שהיא אמתלתא דטאלה וישעו מגלות אדום וקיום הבטחת. והבאתי
אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם. לזחק וליעקב. ונתי אתה
לכם מורשה. אני ה' יי - טוב ונפה לקיים מצוה מן המבחר בשחת כוס חמשי, שהוא
גד, והבאתי ולומר עליה הלל הגדול. שבשפלטו ובר לו... וימרגו מצרינו,
ולתורות לה' על נסמים ועל הנפלאות ועל המלחמות והתשועות שעשה לנו ביום
כי עמדו לו חסדי ה' בעת מצור ומצוק בקים עלינו יחזו שבע אמות להרע ולהשמיד
את המדינה העברית ולהטביעה בגולי רם ואש והמרות עשן. וה' ברחמי הרבים הפיד
צצת נדים ונפה לו גם נפלא ועזרה ועבורה. ונתקדם בו מה שהבטיח בתורתו: יתן
ה' את אויביו הקמים עליה נפלים לפניה... ובשבעה דרכים יסכו לפניה. כי אמנם
מסר ה' רבים ביד מעשים, על אויביו הפיל פחד ופחד, ולעמו ישראל נתן ישע רב
ופרזן בימים ההם. ואנחנו תפלה ותקנה לאלהי ישענו, כי קני אילת השתר אשר נצו
לנו על אדמת אבותינו יעצמו לאור גדול ומדינת ישראל תבנה ותבסס על יסודי
התורה והמסורה. רוח ישראל קבא. וכל בעד למדי ה'.

וכשם שגכיש לראות באמתלתא של, והבאתי. כך נקבה לטאלה שלמה בביתא
משנים צדקת והופעת אור הקדש בעולם. ותקום נבואת חזינו כי הרשעה בלה בעשן
מכלה. ומלאה הארץ דעה את ה'.

והנה בזמננו אנו, שגכיש לראות חסדי השם יתברך וישעו עלינו בהקמת מדינת
ישראל, שהיא אמתלתא דטאלה וישעו מגלות אדום וקיום הבטחת. והבאתי
אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם. לזחק וליעקב. ונתי אתה
לכם מורשה. אני ה' יי - טוב ונפה לקיים מצוה מן המבחר בשחת כוס חמשי, שהוא
גד, והבאתי ולומר עליה הלל הגדול. שבשפלטו ובר לו... וימרגו מצרינו,
ולתורות לה' על נסמים ועל הנפלאות ועל המלחמות והתשועות שעשה לנו ביום
כי עמדו לו חסדי ה' בעת מצור ומצוק בקים עלינו יחזו שבע אמות להרע ולהשמיד
את המדינה העברית ולהטביעה בגולי רם ואש והמרות עשן. וה' ברחמי הרבים הפיד
צצת נדים ונפה לו גם נפלא ועזרה ועבורה. ונתקדם בו מה שהבטיח בתורתו: יתן
ה' את אויביו הקמים עליה נפלים לפניה... ובשבעה דרכים יסכו לפניה. כי אמנם
מסר ה' רבים ביד מעשים, על אויביו הפיל פחד ופחד, ולעמו ישראל נתן ישע רב
ופרזן בימים ההם. ואנחנו תפלה ותקנה לאלהי ישענו, כי קני אילת השתר אשר נצו
לנו על אדמת אבותינו יעצמו לאור גדול ומדינת ישראל תבנה ותבסס על יסודי
התורה והמסורה. רוח ישראל קבא. וכל בעד למדי ה'.

WE ARE COMMANDED TO GIVE THANKS FOR A MIRACLE

Rabbi Huna said: We learn from the Torah, from the Prophets, and from the Writings that a man ought to give praise and thanks to the Almighty for any miraculous event. Where do we find this in the Torah? It is written: "That thou mayest tell in the ears of thy son, and of thy son's son, what I have wrought upon Egypt." Also it is said: "And that My name may be declared throughout the earth." From the Prophets: it is written: "I will make mention of the mercies of the Eternal and the praises of the Eternal." Also it is said: "And ye shall say on that day: Give thanks unto the Eternal, proclaim His name, declare His doings among the peoples, make mention that His name is exalted." From the Writings: it is written: "That which we have heard and known, and our fathers have told us—we will not hide it from their children, telling to the generation to come the praises of the Eternal, and His strength, and His wondrous works that He hath done." Also, it is said: "Let them give thanks unto the Eternal for His mercy, and for His wondrous works for the children of men."

And now, in our own time, when we have been privileged to behold the mercies of the Holy Name, blessed is He, and His salvation over us, in the establishment of the State of Israel, which is the beginning of redemption and salvation from the exile of *Edom*, even as it is written: "*And I shall bring you into the land, the same which I have lifted my hand to give unto Abraham, unto Isaac, and unto Jacob, and I have given it unto you as an inheritance: I am the Eternal*"—it is fitting and proper that we observe this pious act, the drinking of the fifth cup, as a form of thanksgiving.

We give thanks unto the Eternal for the wartime miracles and wonders He wrought for us. The mercies of the Eternal stood us in good stead in time of dire peril, when seven nations united to destroy and annihilate the Jewish state, and plunge it into rivers of blood and fire. The Eternal, in His lovingkindness, frustrated the designs of our enemies, and vouchsafed victory unto us; as it is promised in His Torah: "The Eternal shall cause thine enemies that rise up against thee to be smitten before thy face; they shall come out against thee one way, and flee before thee seven ways." Truly God has given over the many into the hands of the few, and He cast terror upon those who would destroy us, so that they fled. Now we turn in prayer and hope toward the Eternal, that we shall behold the early rays of the morning sun over the land of our fathers wax into a mighty luminary; and that the Jewish state be firmly built upon the foundation of Torah and tradition, in the ancient spirit of our people.

Just as we have been privileged to see the first realization of "*And I shall bring them*," so may we be worthy of witnessing the perfect and complete redemption, the coming of the Messiah. May we witness fulfillment of the vision of the prophets, that "evil shall disappear as smoke in the wind, and that all the earth shall be filled with the knowledge of God."